

Язэп Воўк-Левановіч.

Мова выданьняў Францішка Скарынкі.

i.

Тэма ня новая, паколькі яе закранаў яшчэ трыццаць шэсьць год таму назад профэсар П. В. Уладзімераў. Трэба прызнаць, што фактычная частка другога раздзелу працы профэсара Іў ладзімерава¹⁾ не патрабуе ніякіх важных зьмен і дапаўненьняў. Факты запротокалены ім, за выключэньнем некаторых драбніц, поўна і стала, хоць і ня зусім сьстэматычна, што і адзначана ў свой час крытыкай-).

Пры ўсёй поўнасьці фактычнае часткі нарысу П. В. Уладзімерава аб мове (Акарыны, у ім, аднак, не хапае аднаго: профэсар Уладзімераў абыходзіць вельмі важнае і цікавае пытаньне аб тым, у якой меры можам мы лічыць мову Скарыны беларускай.

Калі ня лічыць лягонічных уваг, амаль што неабаснаваных, дык трэба сказаць, што паважаны аўтар сталага досьледу не паклапаціўся ў гэтым пытаньні даставіць, як гаворыцца, кропку над і. А гэта і ў час выхаду працы Уладзімерава, ды і ў наш час выклікала і выклікае значныя непаразуменьні. Між тым, проф. Уладзімераў прысьвячае гэ-таму пытаньню ўсяго толькі дзесяць радкоў: „Скарына называе сваю мову „рускім языком“, адрозьніваючы ў „Псалтыру“ 1517 году „рускім слова“ ад „языка словенскаго“. Тую-ж самую назву „рускій язык“ мы заўсёды сустракаем у памятніках Паўднёва-Заходняй Расіі XVI ста-лецьця. Між тым, пахаджэньне Скарыны з Полацку, сувязі яго з Віль-няй і заснаваньне тут першай рускай друкарні надаюць асаблівае зна-чэньне працам Скарыны з боку мовы—значэньне памятнікаў *белару-скае* гутаркі пачатку XVI ста-лецьця.

З гэтага пункту гледжаньня і трэба разглядаць працы Скарыны¹⁾ ў адносінах да рускае мовы²⁾.

І гэта ўсё.

¹⁾ Кюка, Р. Францік* Скормім. Сто пераводы, іпечатные палашы м язык. ПислеД⁶⁾ іаіаіе .1. В. Владімірова, 1388. піл. О-ва Любнгслсі ДрвнсіІ Піісьмеііостн. Часть **¹⁾ Язык Скорміш (стар. 217-317).

²⁾ .1. Бу-Ні. і., е., ч. Зліііскп 11 м п. Апад. Паек, т. (59. стар. 33.

Іна-эма: ЛІ. В Довну-Зііно. іьскніі. ..МннскііП 'Піістон' 1888 г.. № 44.

³⁾ П. П. Вллідімроіф. Ор. СІС, стар. 217.

Пры бліжэйшым знаёмстве з самымі друкаванымі выданнямі Францішка Скарынікі, мы, аднак, пракопваемся ў тым, што пытаньне 3,6 мове Скарынікі не такое простае, як гэта прадстаўлялася профэсару Уладзімераву. Паспрабуем-жа разабрацца ў гэтым пытаньні.

Разглядаючы агульнае пытаньне аб уплыве царкоўна-славянскай мовы на мову старадаўняе Беларусі, проф. Уладзімераў, бязумоўна, мае рацыю, калі ён адзначае прысутнасьць даволі значнае колькасці царкоўна-славянскага элемэнту ў мове грамад і актаў, легенд і повесьцяў XV—XVI стагодзьдзяў—твораў пераважна сьвецкага характару.

Гэта можа быць вытлумачана толькі тым вядомым фактам, што Школьная асьвета ў памянёную эпоху насіла чыста царкоўны характар: у школах Беларусі і Украіны вучылі мове не беларускай і не украінскай, але царкоўна-славянскай; навучаньне на Беларусі і Украіне адбывалася па царкоўна-славянскіх псалтыру і часаслову¹⁾. Да і пры Далейшым навучаньні вучням прыходзілася мець справу пераважна з Царкоўна-славянскай літаратурай. У выніку гэтага кніжнае царкоўна-славянскае вымаўленьне і словы мяшаліся ў жывой мове людзей кніжных, пісьменных (асабліва начытаных у „слове божым“) з жывою беларускаю альбо украінскаю гутаркай. Дзякуючы гэтаму і жывая гутарка ў штодзённым ужытку людзей пісьменных, адукаваных, бязумоўна, адрызынівалася ад жывой гутаркі людзей неадукаваных, як гэта заўважаецца і цяпер. Жывая мова адукаванага грамадзянства Украіны і Беларусі, напэўна, была перасыпана царкоўна-славянскімі тэрмінамі, асабліва ў галіне азначэньня паняцьцяў, у народным ужытку невядомых ці мала ўжываных. На такой, адносна жывой, беларускай альбо украінскай мове і пісаліся розныя грамадзкія акты і граматы.

Большасьць дасьледчыкаў гісторыі ўсходня-славянскіх (рускіх) Моў лічаць мову гэтых актаў штучнаю. Зразумела, з гэтым у пэўнай ступені нельга не згадзіцца, але толькі ў такой ступені, у якой і ў нашыя дні, бязумоўна, мы павінны лічыць штучнай і сучасную нам канцэлярскую мову.

Зусім не такая мова кніг тае-ж самае эпохі, але царкоўна-рэлігійнага зьместу. Гэтыя кнігі напісаны альбо зусім у чыстай царкоўна-славянскай мове, альбо ў царкоўна-славянскай мове з большай ці меншай дыялектычнай ахварбоўкай—беларускай ці украінскай—у залежнасьці ад месца напісаньня.

Такая самая мова і ў выданнях Францішка Скарыны; як паказвае аналіз, гэта ў большасьці царкоўна-славянская мова з моцным Элемэнтам жывой беларускай мовы і з сьлядамі літаратурнага ўплыву чэскай і польскай моў.

А. Будзіловіч у памянёным ужо намі артыкуле лічыць, што бібліяныя, богаслужбовыя і іншыя падобныя кнігі, напісаныя ў царкоўна-славянскай мове беларускай рэдакцыі, „зьяўляюцца нечым зусім вдменным ад перакладаў Скарыны, які зьмяняў ня толькі застарэлыя словы, але і формы, нават усю пабудову мовы, так што замест царкоўна-славянскага тэксту заходня-рускай рэдакцыі, мы маем у яго ^{3а*}одня-рускую (гэта значыць—беларускую) гутарку, насычаную большай ці меншай колькасцьцю царкоўнаславянстваў“⁴⁾.

Аднак, у канцы свайго артыкула А. Будзіловіч, як нам здаецца, адмаўляецца ад толькі што паказанага намі пагляду, калі, прырачы профэсару Уладзімераву (які, па сутнасьці, казаў тое-ж самае, што¹⁾ Будзіловіч адносна мовы выданняў Скарыны, знаходзіць, што

¹⁾ Глядзі паказаньне на гэта ў прадмове самога Францішка Скарынікі да праскага²⁾ Уданья. Псалтыру 1517 году: „детем малым ночаток всякое доброе науки“...

³⁾ Гл: зноску па стр. 262.

„справядлівей домысел Галаватага, што гэта была мова ні беларуская, ні вялікарская, ні маларуская, а мова кніжная, на якой ніхто ніколі не гаварыў (Навуковы Сборнік 1865 г., стэр. 251)“.

У гэтым, як здаецца А. Будзіловічу, і хаваецца разгадка слабых посьпехаў Скарынкі як выдаўца, іначай кажучы,—як культурнага дзеяча, і „малога ўплыву яго бібліі на далейшае развіццё заходне-рускае мовы і асьветы, асабліва, калі параўнаць гэты ўплыў з вынікамі перакладаў бібліі Віклефа на ангельскую мову, Кальвіна на французскую, Лютэра на нямецкую і г. д.“

Гэткім чынам Будзіловіч, лічачы мову выданьняў Францішка Скарыць! штучнай, няжывой, надае разам з тым гэтай абставіне рашучае адмоўнае значэньне ў справе развіцця беларускае мовы і асьветы...

Здаецца, што цяпер ужо ня прыходзіцца даводзіць таго вядомага факту, што галоўная роля ў адмоўным уплыве на асьвету і мову Беларусі належыць тым гістарычным падзеям, што зьявіліся вынікам унутраных палітычных і нацыянальна-рэлігійных узаемаадносін на сацыяльна-эканамічным грунце ў Літоўска-Беларускай дзяржаве; гэтыя падзеі прывялі да таго, што Літоўска-Беларуская дзяржава страціла спачатку сваю сувэрэннасьць, а пасля і культурна-нацыянальную самастойнасьць, падпарадкаваўшыся і палітычна і культурна Польшчы. Ня будзь гэтых палітычных падзей, не падлягае ніякому сумненьню, што офіцыяльная і кніжная беларуская мова дачакалася-б сваіх рэформатараў, якія давяршылі-б справу, пачатую Скарынай,—справу збліжэньня кніжнае мовы з жывою беларускаю моваю. Толькі палітычныя падзеі былі прычынай таго трагічнага здарэньня, што беларуская літаратурная мова, замест таго, каб рэформавалася на здаровых асновах ініціятывы дзьвесьці год таму назад, стала на гэты шлях толькі ў нашы дні.

Чым-жа, аднак, выглумачыць тое, што, як мы ўжо заўважылі, паглядзі на мову выданьняў (Акарыны такіх пажважных філэлёгаў як Будзіловіч, Галавацкі і, як далей пабачым, і нашага сучасніка—акадэміка Сабалеўскага, такія няпэўныя і супярэчныя?

Мы ўжо казалі, што ў аснове кніжнае (не актавае) мовы старадаўніх Беларусі і Украіны была мова царкоўна-славянская.

Аднак, царкоўна-славянская мова так званай „заходне-рускай“ рэдакцыі (іначай кажучы,—беларускай, якая ўжывалася і на Украіне да XVII сталежня) мела свае даволі значныя і шматлікія дыялектычныя рысы, якія досыць выразна адрозьнівалі яе ад тае мовы царквы, якая ўжывалася на Русі ўсходняй, Маскоўскай. Апошнюю мову шырока грамадзкія колы звычайна і схіляюцца лічыць за мову, якая ўжывалася ў старадаўняй Беларусі, бо ў наш час яна пашырана і на Беларусі сярод, праваслаўнага насельніцтва.

Наколькі значная розніца ёсьць паміж гэтаю навейшаю царкоўна-славянскаю мовай і царкоўна-славянскаю мовай старадаўняй Беларусі, мы бачым з тых царкоўна-славянскіх граматык, якімі карысталіся, пачынаючы ад канца XVI стагоддзя, на Беларусі і Украіне!)-

Ужо ня кажучы аб прызнанні, напр., граматыкай Смарыцкага гукаў ч | ж у такіх словах, як вжю, хочю і пад., царкоўна-славянскімі, У гэтых граматыках -), як правіла, знаходзім і такія, напрыклад, чыста беларускія і часткова украінскія і наогул усходня-славянскія рысы:

•) П. В. В. Виднмні>», і. Ор. сі!,, стар. 217—250; таксама ў проф. С. Бу. іча. .М пня языкопавпн н Россіи*.

«і Чліно-

-) а) Граматыка 1586 году, выданая ў Вільні ў - ^ ^ апа Мамоніцаў Лаўрэна*» (З'яжскі дн граматыка ':-V:;: зV:/:.. Львоў Г I году. Ч) і'..:.. Гу і 1619 году- Зімня, Вільня 1595 году і уршце Г) Граматыка Мелеші Смі рр:..у

а) *Сьляды цвёрдасці р'цыпячых і губных: царь, цару, трохі*, твору; *чловечок, кровь, любові, червь* і пад.

б) выпадзенне „д“ у злучэньнях „жд“: *стражуцаго, надзея* і пад.

У граматыцы Лаўрэнція Зізанія (а за ім і ў Смятрынкага) ёсьць нават як-бы паказаньне на беларускі гук „дэ“ у тым месцы, дзе гаворыцца аб складаных зычных¹, якія пішуцца „сугубымн пнсьменахн“, да ліку якіх адносяцца побач з ъ; (кеп), *иц* (шч) *ѣ* (псі), таксама З, <— „сд“, дзе *сд* зьяўляецца проста няўмелым напісаньнем гуку „дз“.

Сустракаецца мешаніна прыйменьнікаў *сь, со і зь*.

в) І. Першая асоба множнага ліку на *мо*: *творьмо, спасаемо* і г. д.

2. Давальны склон адзіночнага ліку іменняў назоўных на—ю замест—ы: *путью, времению* і пад.

3. Формы займеньнікаў: *тобе, собе, топ, тып. тых, яшма. яшма*, замест царкоўнаславянскіх *ть, тч, тхъхъ, тгъмъ, пньмхі*.

4. Беларусізмы і (часткова) полёнізмы ў слоўніку: *дгьвчпnochка, оброчок, хлопятчко: тогды, зараз, ажно, знагла, ціхла, бардзе, тажъ, таже >*).

Адсюль мы бачым, што нават патэнтаваныя грамацеі XVI—XVII сталяўняў, як Лаўрэнці Бізані, Мялеці Смятрыцкі і іншыя, відаць, мелі даволі няяснае прадстаўленьне аб граматыцы царкоўнаславянскае мовы. Што-ж казаць тады аб тых звычайных сьмяротных, нават добра пісьменных беларусах, якія аб граматычнай сыстэме царкоўнаславянскае мовы мелі яшчэ меншае паняцьце. Як відаць, іхняя царкоўнаславянская мова на пісьме была такою толькі ў самых асноўных, грубых Рысах, асабліва, калі яшчэ не існавала граматычных падручнікаў.

Нам здаецца вельмі праўдападобным, і мы, нават, можам быць пракачаны, што ў старадаўняй Беларусі, той самы Францішак Скарына, лчыў за правільнае называць мову сваіх выданьняў „словенской“, паколькі агульны фонэтычны твар яго „выкладаў“ запраўды быў стара-славянскі: усюды ў яго, напрыклад, трапляюцца царкоўнаславянскія сыягнутыя формы замест беларускіх поўнагалосных.

Гэта вельмі важны факт, які паказвае, што гэтую яскравую Фонэтычную розніцу паміж царкоўна-славянскай і беларускай мовамі Скарына вельмі добра ведаў і памятаў, і, жадаючы захаваць у мове сваіх выданьняў асноўны царкоўна-славянскі стыль фонэтыкі, старанна ўхіляўся на ўсім працягу сваіх выкладаў беларускіх поўнагалосных Формаў. Ён здолеў зрабіць гэта ў такой ступені, што поўнагалосныя Формы трапляюцца ў яго толькі як друкарскія памылкі. Безьліч стара-славянскіх слоў і выразаў, а таксама сынтаскычных зваротаў (напр., Паііуцз аьзоіццз, ассізаігіз сшті пшшшшо),— асабліва-ж ужываньне ў аўсёды аорысту,—формы, якая зьнікла ў жывой мове, напэўна, ужо да III ст., прытым, як убачым далей, ужываньне дзіўна няправільнае, ўсё гэта як найлепш сьведчыць аб стараньні Скарыны захаваць першапачатковую аснову мовы—царкоўнаславянскую.

II.

Як на прычыну, што выклікала зьяўленьне на Беларусі і ўкраіне Царкоўных кніг у „модэрнізаванай“, „славенскай“ мове, гэта значыць ў мове, перасыпанай беларускімі словамі (а іншы раз і цэлымі выра-

аб тым.) Увага проф. Будзіловіча адносна аналёгія ных не каваньняў проф. Ўладзімерава карыстацца тымі граматыкамі, што сц.еРына ў Тматтс УЛУДТЗачатку XVII. бы ня мог справядліва. Аднак, гэта выьбылі складзены ў кацыі XV Д т. адбтыя V-гэтых пазнейшых грама-тв пазбаўдае нас магчымасьці рязглялаць факт адбтыя V-гэтых пазнейшых грама-тв хах, як значна раней выпрацаваныя у літ. р УІІ яны(Бл) ІКІЯ с таси Скарыны І Спаўна, існавалі ў кніжнай мове наогул.

замі), акадэмік Сабалеўскі ў сваёй рэцэнзіі на кнігу проф. Уладзіме-рава¹⁾ паказваў на тое, што для беларусаў эвангеллі (напрыклад, 1411 і 1604 г.) і іншыя богаслужбовыя кнігі былі незразумелымі таму, што яны аж да XVII сталення перапісваліся з сярэдня-балгарскіх орыгіналаў²⁾.

Гэта выклікала ў перапішчыкаў (яшчэ да Скарыны) імкненне надаваць тэксту царкоўных кніг беларускую рэдакцыю.

Прыкладам гэтай царкоўна-славянскай мовы беларускай рэдакцыі зьяўляецца мова рукапіснай Чащы 1489 году і Профэсарам Уладзімеравым памылкова аднесеная да 1397 году¹⁾:-

Аднак, слабое знаёмства Беларусі з царкоўнаславянскаю мовай, зусім натуральнае пры большым пашырэнні на яе абшарах лацінска-грэцкай і чэска-польскай кніжнасці (апошняя у XV—XVI сталеннях найменш), не перашкаджала праваслаўным беларусам з пашанай адносіцца і да царкоўна-славянскае мовы.

Як на прыклад такіх адносін да царкоўна-славянскай мовы, можна паказаць нават не на праваслаўны, але на лютэранскі катэхізіс, выданы ў Несьвіжы ў 1562 г., дзе ў прадмове выдаўцы прапануюць сваім патронам займацца і ўжываць ня толькі чужаземныя мовы, але не забыцца і „того здвна славного языка словенского“. Мову свайго катэхізісу, якая па сутнасці зьяўляецца беларускай з прымешкай царкоўнаславянстваў, яны ўсё-ж такі завуць „словенской“.

А. І. Сабалеўскі, выказваючыся аб кнізе Уладзімерава¹⁾ знаходзіць, што галоўным мотывам для выдання Скарынак) біблейных кніг— „Псалтыру“ і „Апостала“—былі ў адных выпадках-поўная адсутнасць, а ў другіх—малалічнасць іх на Беларусі. Пры гэткай беднасці на кнігі сьв. пісьма, Скарына, згодна пагляду А. І. Сабалеўскага, ня мог думаць аб папулярызаванні іх шляхам перакладу на жывую беларускую мову. Ён усяго толькі мог „імкнуцца да таго, каб зрабіць даступным, або вядомым біблейны тэкст“. Значыцца, А. І. Сабалеўскі даўно ўжо выказаў якраз тую паглядку, да якіх прышлі і мы, азнаёміўшыся з самымі выданнямі Ф. Скарыны, якія захоўваюцца ў Расійскай Публічнай Бібл^{*} * лютэцы ў Ленінградзе. Мы прымушаны пракапацца ў тым, што выданыя Скарыны напісаны ня толькі ня жывой беларускай мовай, але нават ня мовай грамат і актаў, як гэта лічыў А. Будзіловіч^{Г)}, што па сутнасці ў аснову большасці яго выданняў пакладзена царкоўна-славянская мова, перасыпаная, дзе ў большай, а дзе ў меншай меры, беларусізмамі.

Калі ўсё-ж мова Скарыны ў некаторых кнігах, асабліва ў яго прадмовах, дзе ён быў больш-менш самастойным, мае беларускіх элементаў больш, ніж гэта можна назіраць у іншых падобных выданнях, дык гэта тлумачыцца проста тым, што аўтары іншых, сучасных яму

¹⁾ А. П. Сабалеваа//И. „Доктор Фр. Скоршиа, е го нереводы, печатные гада яй* п язык. Нсследованне П. В. Влалмпрова СГ11>. 1888*—Рэцэнзія, зьмешчаная ў 10-м №-р^{bl} Журн. Між. Нар. Провсвсшія" за 1888 год. стар. 325.

²⁾ Пар. вядомы гістарычны факт. калі князь Астроскі, атрымаўшы ад Курбскага славянскі пераклад „Слоў“ Івана Золатапуснага, палічыў за лепшае для разумення зно) перакласці іх на польскую мову; таксама ўспомнім абвінавачваньні белар. духавенства ў няведанні ім мовы царкоўных кніг—з боку вядомага эзуіта Скаргі. Аб гэтым гл.) Сабалеўскага ў цыт. творы і ў К. Карскага „Зелорусы“. Т. II, 2, стар. 5.

^{Г)} Гл. досьлед аб гэтым помніку М. Карнінска/га ў „Русском Филологическом Вест-
н^ші.Ксод То-м XXI, стар^р 59- Таксама, у Уладзімерава („Доктор Фрэнциск Скормна*", ^
24—27) аб „Десятоглаве Матфея десятого“.

^{*} Д- Я. Соболевкннн. Рэцэнзія ў „Ж. М. П. Пр.“ за кастр. 1888, ста р^ 325 і н^{св}
і. 1^а „Будзіловіч—Артыкул аб прысуджэнні Увараўскі!!! прэміі ў томе б,
„Павестка Пім. Апад. Наук“, стар. 32.

і папярэдніх выданняў царкоўна-славянскіх кніг, былі больш начытанымі ў царкоўнаславянскай літаратуры і ведалі гэтую літаратуру практычна лепш, чаго ня можна было чакаць ад Скарынкі, які атрымаў асвету і доўга жыў у Заходняй Эўропе; нарэшце іншыя аўтары маглі мець лепшыя ў сэнсе чыстасьці царкоўна-славянскае мовы арыгіналы, якімі яны карысталіся. Скарына-ж хоць для свайго часу і свайго кола ведаў гэтую мову параўнальна здавальняюча, аднак ня мог раўняцца ў гэтых адносінах з перапішчыкамі Маскоўскай Русі, якія царкоўнаславянскую мову вывучылі амаль што ідэальна, бо гэта была адзіная царкоўна-кніжная мова Усходняй Русі. У выніку слабеі ведаў царкоўна-славянскае мовы, ня маючы падручнікаў па ёй, часцей маючы справу з лацінскай мовай, у Кракаве і ў Празе чуючы выключна польскую і чэскую мовы, Скарына і даў нам узор свайго роду „макаронічнай“ царкоўнаславянскай мовы, падпраўленай беларусізмамі, з гэтай зрабіць гэтую мову больш зразумелай для беларусаў.

Маючы на ўвазе даць праваслаўнай беларускай царкве і народу мала вядомыя ім кнігі сьв. пісьма у богаслужбовай мове, ён блізка цалкам пакінуў нязьмененымі тэксты „Апостала“ 1525 г. і „Псалтыру“ 1517 г., бо меў іх пад рукою ў царкоўнаславянскай мове, а адрыўкі старазаконных кніг царкоўна-славянскага парэмейніка толькі напярэві ўзгодна з чэскім тэкстам „Бібліі“ 1506 г., гэта значыць, пераклаў з чэскай мовы толькі тое, чаго ня меў над рукамі ў стара-славянскай мове. Справядлівасьць нашага праконаньня ў тым, што ў грунце сваім мова выданняў Скарынкі ёсьць—царкоўнаславянская, будзе яснай, калі мы на вытвядзем прывяздем некалькі прыкладаў для ілюстрацыі.

Возьмем напрыклад XXII песьню Давыда з другой кнігі „цараваў“.
Прывядзем яе пачатак.

XXII песьня Давыда (Ц. 2-я кн.): „Возлюблю тя г(с)дн крепость моя, г(с)дъ оутверженне мое нпрнбїжще мое нзбавитель мот Богъ МОЙ сильнын помощникъ мол, нуповаю нань. Защититель МОЙ йМОЦЬ спасення моего“... і г. д.; тут, за выключэньнем „оутверженіе“ і „моць“, няма аніводнай беларускай рысы.

1-ая глава кн. /ева: „Временнже многу мннувшу. Рече къ Іову жена его доколе терпшии г(л)я: Се пожду еіце время мало чая надеждї спасенія моего. Себо погыбе память ТВОЙ о(т)землн, сынове ТВОЙ й дїцеры, моего чрїва болї>знн й трудн. Нже всеу труднхся со усяляем нзморша. Ты же самї» выгнон йвчервн седшии обноїцая в-ьнТї града. Мазь якороба збнраюшн яСТЙ о(т)места наместо пр-Бходящї, й о(т)храмнны во храмнну, ждуїцї слнце когда Зандеть, да почню о(т)трудовт> СВОЙХ й о(т)об"ьдержашїхїи мя болїзней нже мя ныне сод-Бржать. Но рцн некое слово злое к* богу й умрн“.

Прытча Соломоны, IX, 1, 2, 3. „Пр-Бмудрость созда себї храм й утвердї столпов седмь. Закла СВОЙ жертв"ьная, нзчерпа вчашн внно йоуготова трапезу свою. Посла рабыне своя“...

Тут ня месца было-бы прыводзіць многа прыкладаў. Даволі будзе сказаць, што ў такім-жа родзе і большасьць іншых „выкладов“ Скарынкі.

Адносна выразу Скарынкі ў прадмове да „Малой Падарожнай Кніжыцы“ (Вільня 1525 г.)—„повелел есмн псалтырны тиснутн рускнми словамн а словенскнм языком“ А. І. Сабалеўскі ня лічыць, што слова „Рускіе“, г. зн. беларускія, праціаўстаўца слову „славянскія“.

Нам здаецца, што з апошнім нельга згадзіцца цалкам. Праўда, бясспрэчным зьяўляецца тое, што беларусы тэй пары часта атаесамлівалі славянскую і „рускую“ мовы; аднак, нельга згадзіцца з тым, што Скарына не адрозьніваў „рускіх“, г. зн. беларускіх, слоў ад славянскіх.

Што ён адрозніваў гэтыя словы відаць з прадмовы (Акарыны да „Псалтыру” 1517 году, дзе ён кажа: „Положил есмн на боцех, некоторым слова для людей простых руским языком-!, что которое слово знаменуеть”. Ня можа быць ніякага сумнення ў тым, што тут ён разумее якраз беларускія тлумачэньні незразумелых слоў. Што-ж датычыць агульнага пераканання А. І. Сабалеўскага ў тым, што Скарына зусім ня меў намеру даць пераклад сьв. пісьма на беларускую мову ў поўным значэньні гэтага слова, дык нам яно здаецца справядлівым толькі тады, калі мы скарынаўскім словы „выклады”, „выложил” у іх значэньні будзем раўняць да сучасных слоў „пераклад”, „перакладаць”. Тут мы павінны будзем згадзіцца з акад. А. І. Сабалеўскім у тым, што Скарына, можа, і ня меў намеру даць беларускі пераклад у запраўдным, *нашым сучасным* значэньні гэтага слова. Нам здаецца, што ён хутчэй, па сутнасьці справы, меў мэтай не пераклад цалкам, а толькі пераклад няясных і незразумелых слоў і выразаў царкоўна-славянскіх і грэцкіх. У гэтым сэнсе, пэўна, і трэба разумець яго словы „выклад”, „выложений”. Тут, здаецца нам, проф. Уладзімера¹ памыляецца, калі на 98-99 стэр. свае працы кажа: „У праским „Псалтыру”, як мы бачылі, царкоўна-славянскі тэкст зьяўляецца грунтам выданья і загэтым Скарына і не назваў яго перакладам на рускую мову”. Нам думаецца, што калі Скарына і не назваў праскага „Псалтыру” „выкладам”, дык гэта простая выпадковасьць. Назваў-жа ён „выкладам” віленскае выданьне „Апостала” 1525 году ў пасьяслаўях да „деяний п посланний Ап. Паела”. Паміж тым, і праскі „Псалтыр” і віленскі „Апостал” ёсьць зусім аднародныя рэдакцыі адпаведных славянскіх тэкстаў. Як тут, гэтак і там, грэцкія словы старэйшых рускіх сьпісаў заменены беларускімі >); тут і там заменены імі і шмат якія царкоўнаславянскія словы, тое і другое выданьні перапоўнены чэхізмамі—вынік уплыву тэксту чэскай „Бібліі” 1506 г. ²). Як бачым, падставы каб называць „выкладам” і тое і другое выданьні—аднолькавыя,—лепшы довад таго, што Скарына слова „выклад” разумеў пасвойму,—так, як мы ўжо казалі вышэй, г. зн. як інтэрпрэтацыю найбольш незразумелых для беларусаў слоў і выразаў, пакідаючы агульную канструкцыю тэксту царкоўна-славянскую. Толькі пры такім тлумачэньні выразаў „выклад”, „выложил” нам будуць зразумелы словы Скарынкі: „Повелел есмн Псалтырю тиснутн рускимн словами а словенским языком”. Сэнс гэтых слоў мы можам, у нагульным, лапшырыць і на ўсе выданьні Скарынкі.

Гэтак мы можам быць пракапанымі, што Скарына, выдаючы свае кнігі „людям посполнтым к доброму научению”, клапаціўся толькі аб тым, каб, не зьмяняючы царкоўнаславянскай асновы тае мовы, якая была пашырана ў рэлігійным ужытку праваслаўных беларусаў, даць рэдакцыю богаслужбовых і біблійных кніг, зразумелую для сваіх чытачоў. З апошняю мэтай ён, праўда, у паасобных выпадках рабіў значныя перабудовы на беларускі лад найменш зразумелых у царкоўнаславянскай рэдакцыі выразаў. Карыстаючыся чэскім перакладам „Бібліі” 1506 г. і, быць можа, лацінскай Вульгатай, ён блізка што не пакінуў перакладзеным аніводнага грэцкага альбо лацінскага слова. Як мы ўжо паміналі, найбольшую беларускую ахварбоўку мова Скарынкі мае ў яго прадмовах да біблійных кніг, г. зн. у тых месцах, якія ня быш цесна зьвязаны з царкоўнаславянскімі тэкстамі, у якіх Скарына быў больш-менш арыгінальным, хоць і карыстаўся коментарыямі Пароніма

¹ У адн. мяркіт. „Псалтыру” Уладзімера? прызнае ўплыў у гэтым напрамку тых стар. рускай рэдакцыі сьпісаў псалтыру, якімі, па яго думцы, карыстаўся Скарына

² С. Владиміфоо. Докт. Фр. Скорана“... г тар. Хв і каст.. [Я] і і #5,

і Міколы Лірана *)• Прывядзем некаторыя прыклады гэтых найбольш беларускіх з боку мовы месцаў. Вось месца з прадмовы ў кнізе „Еклезнастес“, дзе гаворыцца аб розных „аханьнях“ людзкіх: „Едны (знаходзяць каханьне) ві царствах нвапаованні, Дружны вбогатстве нвт>-скарбох, І Інны в мудрості нвнаоуце, анны в-здравні красоте нвкр-Ь-постн телеспон, нещнже во множестве нменя нстатку, Анечнн вроскошном яденні нпмтні нвлубодейашн, Пннн тежевьдетех выпрыятелех вослугах пвопных различных мпогих речах. А тако еднны каждый человек шмат некоторую речь пред собою внеяжеса наболей кохает колом мыслнт“.

Адварот аркушу 92 (чв) пяцікніжка Майсеева: „Нмеаше же Іосиф-ь в товармстве позы м конннкм н былї. ест ь н(х) полк велнкь. Н прїндоша наместо Ахад еже лежнтъ за Іорданомъ. Сее узревшн жмвущне на землн ханаанп глаголаша, сей ест ь плачь велнкмй ЕгнптяномъС

З „предс.аовня“ Скарыны да кнігі „Второзаконня“: „...Апосталу Павлу шїшушу Егда бо языцы онвже закона неймають естеством законная чннят. Снн закона неймуше, самн собб суть закона., нже являють дело закона напнсано вт> серцех свонхъ. О(т) зачала убо веконь егда сотворнль бога. первого человека напнсал ест ь закона, сей всерци его... Аркуш 3 і г): „Потрѣба ест ь ведатм нже яко мужа к жены почтнвое слученне, детей пнльное выхованне, близкожнвшнх схожепне, речн позыченне навращенне; насыляю сялюо о(т) преняе. Ровная свобода веем обшее нменяе всех. Народу веровавшему бе сердце едяно, я душа едяна я яменяе едяно, някто же что оть яменяя своего глаше свое бытн но вяху нма> вея обїца“.

З прыведзеных адрўкаў, узятых намї на вытрымку, лепш за ўсё можна бачыць агульны царкоўнаславянскї характар скарынавых тэкстаў.

Тут цікава адзначыць, што і проф. Уладзімераў, ня глядзячы на тое, што мае тэндэнцыю лічыць Ф. Скарыну перакладчыкам ледзь ня ў нашым сучасным значэнні гэтага слова“), на стэр. 171-172 свае „монографія, пасля тэкстуальнага параўнаньня месцаў з кніг Скарыны, чэскай „Біблії“ 1506 г., царкоўнаславянскіх крыніц і Вульгаты, прыводзіць да заключэння, што Скарына ня даў сыстэматычнага перакладу *).

Вывады проф. Ёладзімерава вельмі паказальныя, бо сьведчаць аб тым, што нават і тэндэнцыйныя яго пагляды пры звароце да фактаў— Аа тэкстаў Скарыны—павінны былі пахіснуцца.

*) І л. у Ёла.азімсрава. стлр. НЮ і паст.

**) І л. яго меркаваньні на стар. 29-30 яго працы.

■) П. В. Валлпміров. „Доктар Фрлнпск Скормім*... стар. 171: „І. Пераклад біблейных кніг зроблены Скарына!) ня падставе дзвух галоўных Крынін: чэскай „Біблії* 150В г.

1 Чаркоў пн-сла панскіх тэкстаў некаторых кніг старога закону. Апроч таго, дапамогаю ціль Скарыны маглі служыць тлумачэнні Міколы Лірана. 2. ...Пераклад Скарыны з час-І Яга тэксту нагадавае пldобіны-ж заходня-расїПскія пераклады ііооссыій і легенд з чэскіх

1 „Ельскіх“тэкстаў, з утрыманнем з апонжкі мноства блізкіх слоў і выразаў, якія палягчалі працу перакладчыка. 3. Цїркўна-сїавянскїн тѣксты некаторых кнїг староїа

*•акопу і парамїї (напр. у выданьнях Фіюля) служылі д.ін (карыны як слоўнікі, для

адбору слоў... Але чап.лі Скарына вытїсаў цалыя главы і сьцік* Д царкоўна-славян-

Чфг н.кетаў, зменьваючы іх пастолькі-ж, паколькі зменьваў цэлыя царкоўнаславян-

скія кнїгі, як Псалтыр і як... Апостал, (г. зп. вельмі мала. В. Д.), стар. 172: Пры такіх

зносїнах да дзвух галоўных крыніц (чэскай і царкоўнаславянскай) пераклі! Скарыны

не Орак і н.тэмь, адсутнасць крытыкі... (і. Скарына меў ачык маты: дат. сваім драчом поўную („абы не уменїшо было в рустах, языку*) і зразумелую біблію...

Датуюль свабода ў перак.тагзе Скарыны і ўзаемнае нападўненне тэкстаў чэскага і ца-Ркоўна-славянскагл-...

Усё гэта даводзіць тое, што мы менш памылімся, калі мову (Акарыны будзем лічыць у васнове — царкоўнаславянскай, беларускай рэдакцыі, толькі з вялікай колькасцю беларускага элементу, чым у славянскіх тэкстах папярэдніх рукапісаў і выданняў. Такая мова, захоўваючы традыцыйнае царкоўнае аблічча, разам з тым даволі пасьпешна адпавядала і меце выдаўцы—даць беларускаму народу зразумелыя для яго кнігі сьв. пісьма.

III.

Ня глядзячы, аднак, на тое, што мову выданняў (Акарыны мы павінны прызнаць у васнове сваёй царкоўнаславянскай, беларускі элемент у ёй настолькі значны і яскравы, што выданьні Скараны есьць гістарычны помнік, вывучыўшы які, можна мець даволі поўнае ўяўленьне і аб беларускай жывой мове таго часу, г. зн. першай чвэрці XVI стагоддзя. Справядлівей: па выданьнях Скарыны можна уяві сабе, у якой ступені беларуская мова эпохі Скарыны набліжалася у сваіх гуках і формах да таго стану, у якім мы ведаем яе ў нашыя дні.

Для гэтага коротка разгледзім тыя беларускія фонэтычныя і морфалёгічныя рысы, якіх багата раскідана ў тэкстах Скарынавых выданняў.

Перш як прыступіць да разгляду фонэтыкі скарынкай ма^{абл} скажам некалькі слоў, аб правапісе яго выданняў. У той час у арганічнай сваёй аснове мова Скарыны недалёка адыходзіць ад царкоўна-славянскіх крыніц, у правапісе яна зьяўляецца ў значна рэспэктывнай самастойнай, самастойнай настолькі, што аб захаваньні царкоўна-славянскай правапіснай традыцыі і казаць ня прыходзіцца. Справядлівей—Скарына і тут ня прытрымліваецца ніякай пэўнай графікі. Яго графіка па сутнасці, зьяўляецца такой-жа камбінацыя царкоўна-славянскіх, беларускіх і часткова чэскіх традыцыя, як і „выклады“, з тэй толькі розніцай, што царкоўна-славянскі Элем тут далёка ня грае першае ролі.

Гэтак—&—юса вялікага і (-^—е ётаванага зьеім няма ў Скарынавым альфабэце.

Гуку рысуецца пераважна праз адзін толькі „іпіслён У> а^{лв}у у>; оу о --іпіслён—вельмі рэдка. Вельмі часта апускаецца ь | ь сярэдзіне, так і на канцы слова. Але ня рэдка і штучныя напісан сярэдзіне слова паміж зычных, звычайныя ў беларускім старажытным пісьменстве: *Асьвера, Апытскарскімь*. У замену прапушчанага і> у сярэдзіне, так і на канцы слоў, часта ставіцца „паерок (), *солкѹ, колцѹ, светплнѹк, нанемжѹе, вяпнїл*. Але з тае прычыны, што са стратай гукавага значэння ь і ь, пастаноўка іх, альбо з^н іх падмянялі, далёка не заўсёды правільная (за выключэнні слоў, дзе ь і б азначала ўжо толькі цвёрдасць, альбо м^л пярэдняга зычнага), ь і ь часта адсутны там, дзе па Петар ч к дышці яны павінны-б быць (*всехъ, вделаль*), альбо прысутны т > іх ніколі ня было („сграны“). Ужываюцца таксама над радка ў выглядзе наіскаў і косак. Коскі, можна думаць, ставіліся д^л чэння прыдыханьня, (як тонкае прыдыханьне ў ст.-грэцкая м^л галоснымі—у пачатку і ў сярэдзіне слова—у пэўных выпадках, ад наіскаў трудна казаць—ці адпавядалі яны тагочаснаму жывому ціску: хутчэй за ўсё—не. Злучнікі і прыназоўнікі пішуцца ў выдан Скарыны зьлітна з наступным словам.

Літара гь ўжываецца рэдка і ў большасці няправільна, што сьв чыць аб тым, што ў вымаўленьні паміж е і гь розніцы ня о

i
ь
ці
ць
ні.
ы-
як
а-
й ме-ы
на-
яд-
мы
й з
яго
энт
^
о
як
ьні ў
тным
ь-як
напр.:
то
што
акан
на-
як.асьць
ы най та-
ам дзе
мі знакі
я азна-
ове! на
ліосна
ьнях
ед-
ыло.

Напр ; *no. igь*, (він. адз.), *віьлнкшї, сыновъ*; *раздалася, чя е века, смеалася* і мн. інш. Часьцей за ўсё ўжываецца е. радзей Е; на канцы слова пасья галоснага ўжываецца і (е —шырокае круглае (так зване „хва-статае“ у іншых помніках).

І („десятернчное“) ўжываецца рэдка, напр.: *азь сдїнь, ішцуть*— „Апостал“, 1525 г., часьцей-жа П і „восмернчное“). Паміж іншым слова /*сусь* у большасці пішацца з І бяз другога П. Ужываецца ў Скарынкі й, якога ў старэйшых пісоўных творах мы зусім ня сустракаем. Ста-віцца яно, як і цяпер, у сярэдзіне слова, пасья галоснага, таксама і ў пачатку, калі папярэднія слова канчаецца на галосны: *налево йду, пойду, пойм ато, айныє есы речн*—(Быт., 26 і ў іншых мясцох), хоць гэта, як правіла, ня ўсюды вытрымана.

Сустракаецца а зам. /), *ia*—юса малаго і а ётаванага—пасья галоснага: *Самаршпеа, розселяь*—5 кн. Манё. 1519 г., Быт. 30; *братшя*—Б., 256, *сіпао ль*—і Б., 31 б, *смеался, смеалася*—Іб. 32 *). Ужываецца і звычайнае стара-беларускае кг для азначэння выбуховага гуку г (=0 лац.): *«гора*— Быт. 246, /*Кыкьмонта*—пасьяслоўе „Апостала“, 1525 г., *Факт*—Царств, 956 і г. пад.

Мяккасьць зычных у сярэдзіне слова ў большасці не азначаецца: *возму, пршелце*— Быт., 286, *пімы, тмою*—ІІ), і пад.

Рысы фонэтычныя.

Пераходзячы далей да тых беларускіх рыс фонэтыкі Скарынавай мовы, якія сустракаюцца ў яго выдаўнях, пачнём з тыповай рысы беларускага вокалізму—*аканьня*, г. зн., замены ў пэўных фонэтычных умовах ненаціскных о, е(э) на а, я (‘а). Гэтая рыса беларускай фонэтыкі ў іншых беларускіх пісоўных помніках часу Скарынкі ўжо, хоць і ў выглядзе апісак, але яркава выяўленая, у выдаўнях Скарынкі старанна адсуваецца.

Проф. Уладзімераў аб гэтай зьяве кажа: „...у Скарыны мы ня бачым прыкладу такога пераходу, калі ня лічыць, што да гэтага маюць Дачыненне прыклады: *золатарев, выстєрага т ас я*, ды яшч слова з<*анїсто*. Ср. 13, 136 (=монпсто) 2). Больш аб аканьні ў проф. Уладзімерава мы не знаходзім нічога.

Акад. Карскі ‘■’) ў словах, падобных да прыведзеных—„*золата-Рве, выстєрагапшя*‘), *молянья*—(Чацьця 1489 г.),—бачыць асаблівы звычай беларускіх пісароў перадаваць поўнагалосныя формы праз *єра*—*Оля*—*єра*, як у слове „*лєрабей*“). З гэтым меркаваньнем ня можна не згадзіцца, аднак, здаецца, можна разам з тым бачыць тут і факт Няпоўнага аканьня, што назіраецца ў перадачы Скарынак) поўнагалосных формаў. Да гэтых-жа прыкладаў належыць і *Саломановых* НН- Быт., 36,—што сустракаецца ў Скарыны часта.

Сустракаем мы ў Скарыны і такія прыклады: І) *ражаеть*—Пасл. ?к і 3; *ўкаряем ъ, укармлю*—Пасл. Пятр., 14; *возмагайтєся*—Ефэс., 1096 *); *блага славєн, благое лаплю, благословяіцкх тебе*—Быт. 24. Па думцы @нзд. Карскага ‘) першыя з гэтых прыкладаў зьяўляюцца спрэчнымі (за выключэньнем хіба *ражать*), другія як „*благославєн*“, на наш пагляд, можна тлумачыць асабістай этымолёгіяй: ад „блаў“ і „славїть“; Хоць напісаньне побач „*б дагасл&в.ію*“ з а і „*б.шгоеловяіцііх*“ з о, можа

) Магчыма, што гэтая рыса ня есьць „іста“ графічная, але адбівае тагачаснае

*’ывое вымаўленьне; Ігараўна^ у сучасных беларускіх гаворках: *птгаў, сі.мяўні* і пад.

*) П. В. Владзіміров. „Доктор Фр- Скорана“ стэр. 259,

з) Е. Ф. Карскі)!. К исторіш звуков п форм белорусскої речн. Варшава 1893, ст. 181.

*) Пісієш.

паказваць і на адсутнасць падобнай этымолёгізацыі¹⁾. З бяспрэчных прыкладаў аканьня нам давалася знайсці ў Скарыны толькі — „*даконавае*” — „Мал. Падар. Кніж.” 6; яшчэ можна дадаць *пржавяет* — (Ср. 21 б. — Уладз.). Такія напісанні як *жолтейшыіе* — Лев. 256, *Жалудком* — Цар. 181, *чужаземца* — Ср. 206, *чужостранное* — Гір. 76, *смузьомь* — Іб, 35, *паню* — Апост. 8, *вашой* — Л. 47 б, якія мы сустрэаем у Скарыны, ак. Сабалеўскі і ак. Карскі²⁾ — лічаць напісаньнямі, што адбываюць пераходнае вымаўленьне ад ненаціскага *e* да аканьня (яканьня) — у гэтым выпадку пасля шыпячых. Аднак тут магчыма, на наш пагляд, тлумачыць такія напісанні як наўмыснае, штучнае аканьне на месцы аканьня, якое ў гэтых выпадках было ў вымаўленьні. Іншымі словамі: у эпоху Скарыны і нават значна раней, — мабыць ужо ў XIII ст., — тут было аканьне¹⁾. Але з прычыны імкненьня пісцоў пераймаць акаючую старабалгарскую (царкоўна-славянскую) графіку, тут жывое *a* заменена на *o*²⁾ як і ў іншых выпадках штучнага аканьня.

Тое, што ў пасланьні ап. Паўла, 148 — сустракаецца *Жалудка* — П. Уладзімераў лічыць узятым з чэскага *‘aioiinek*, што магчыма; але магчыма і простае аканьне. Польскаму ўплыву прыпівае проф. Уладзімераў напісанні — *пескаватую гору* (р і азе к; *прсмияю* (ргхешіапа) *ламалі, зламал, слышан, спомагатп*. Такім чынам, тэкст Скарынавых кніг робіць уражаньне таго, што выдаўца альбо корэктар стараліся, каб не адбілася жывога аканьня, якое бяспрэчна ў той час ужо існавала ў вымаўленьні беларусаў.

Як у большай частцы беларускіх помнікаў і ў Скарыны прыстаўка *роз* ужываецца часцей, чым *раз*. Быт. *розознатіі*, 3; *розводнішіся* 18, *розмогляю* 18, *порозделеніі* 21 і інш.; *росплоіал* і *расплатал* — 286.

Знаходзім мы ў Скарыны і адбітак зьявы процілежнай аканьню, але звязанай з ім адной фонэтычнай падставай — адцягненьнем (рэдукцыяй) галосных ненаціскавых. Гэта — фонэтычная замена *a* (*я*) сыягнутых закрытым *e* ў стане ня толькі перад мяккімі, але і перад цвёрдымі зычнымі, як — *сьветого месеца, тысецейі* — Быт., 3; *трпдесеть, деветьсоть* аднак — Быт., 156; *осьмьдесять*, *погледев* — Іб., 18, *Езяптене дванадесеть* — 246; *светіш шациі* — Мех., 3; *гледяіце* — і!», 69. *медяный* і *меданаго*, — нават — ды/гол«е/«ся = выконяцца — Лев., 236, *макавічнае*, 246, але *мякчейше* — 24 іб; *правіцель* — Чнсл., дзе націск, мусібыць, на першым складзе.

Сустрэаем мы ў Скарыны і напісанні з *o* (якое стаіць замест *e*) пасля шыпячых пад націскам, якое зьяўляецца вынікам фонэтычнага пераходу *e* (не /й) у *o* пасля зычнага мяккага альбо *Г* пад націскам перад наступным цвёрдым зычным. Напр.: *чорныйі* Б. 55, *облечонь* МПК 76; *пол* Ц. 2336, *тол* С. 12, 216; *жолціно, чолн* — Ап. Деян. 77 — Влад., *сверціцькь* — Л. 22 — Уладз., *шостыя* — Юд. Юб — Уладз. Апроч гэтых больш менш адзіночных прыкладаў словы „*толк, талковыя*” сустрэкаюцца часта. Гэты пераход засьведчаны ў Скарыны толькі пасля шыпячых, якія ў той час ужо былі зацьвярдзелымі і пасля іх у жывой мове чулася яснае *o*, з прычыны чаго і магчымы былі „памылковыя”

¹⁾ А можа быць тут і падвойная этымолёгізацыя: у першым слове ад „*благо*” * „*святль*” * а ў Другім — ад „*благо*” і „*слове*”.

²⁾ Іх і * кь. Яны і яў — к историн русскнх акаюіщнх говоров” — Русскіі Филолог. Вестник 1906. Юб — 108. Другі ў вышэйціамянен. К историн звуков м форм белорусской преч. г і д, ... „грамак”

³⁾ І. н. У. Карскага. Беларусы*, II, 1, 202: *шцазаець* з Псалтыру* 1296 г. * акія на, мсы > як *изменона, пысом* — можна тлумачыць польскім уплывам: апя-піііі(о, різто-ріхот.

■ Докт. Фр. Скоршіа, 298 -299.

³ боку царкоўнаславянскай графікі напісаньні, прыклады якіх мы Прывялі вышэй.

Замену і ненаціска на е, якая ў сучаснай беларускай мове су-стракаецца толькі дыялектычна, мы знаходзім і ў Скарыны: *хресті-ань*—Апост. 3, *процеаіше*—Корннф. Паўла 34, *дофенакиг*—Б. 26 б., *сее* (внн.) Апост. і многа інш.

Цікавым зьяўляецца пытаньне аб поўнагалосных формах у мове Скарынавых выданняў. У др.ф. Уладзімерава прыкладаў гэтай рысы Прыведзена цэлая старонка *) так што, калі не пазнаёміцца з самымі выданнямі Скарыны, дык—па значнай колькасці гэтых прыкладаў—^мжа паказацца, што поўнагалосьсе ў Скарыны рэч звычайная. Аднак, гэта далёка ня так.

У мове Скарыны пераважаюць формы сыягнутыя, няпоўнагалос-Пыя; зразумела, што гэтакія формы зьяўляюцца штучнымі і лепш за Усё сьведчаць аб тым, што Скарына зусім ня імкнуўся даць запраўдны пераклад на беларускую мову, або, у кожным разе, несьведома адно-Уся да асаблівасьцяў беларускай мовы. На кожным кроку ў яго Ужываюцца царкоўнаславянскія формы, прыкладам, *вран*, *абрана*, *кра-^еУ*—Б. 286, *скаврде*—Лев. 14 і г. п.

Пералічаныя Уладзімеравіч 80 прыкладаў поўнагалосься ў Ска-рынь» здаюцца мне пільна сабранымі да аднаго з усіх яго кніг.

І калі іх рассыпаць па ўсім Скарынавым тэксьце, дык ад поўна-галосься нічога не застаецца. Аўтар гэтага артыкулу, напр., пра-сцездзеўшы ўважна ўсю кнігу „Левіт" мог знайсці толькі *заколеніе*—^вев., прядсьловне, 5. Перагляд іншых кніг у гэтым кірунку таксама ^{**}зда што даў,—пападаліся толькі выпадковыя прыклады: *молодшыи*, *выс-терегаліи*—Іоан., 32, *выстерегаймы*—Корынф. 76 і інш.

Сустракаецца замена ы праз О ў ненаціскным палажэньні там Дзе ў сучаснай беларускай мове гэтае о выпала: *указовани*—Мех. 73 зваротная замена о на ы: *выобрази*—Второзак. 46, *выображешіем*—^оОсл. Петр. 156. *Замена а на о: на каждое лето*—Левнт 36. Звычайна ў Скарыны—*каждыйи*, іншы раз—*нажныя*—Второзак. 26—і *кожний*—Эст. 6, I. 326—Уладз., *кажды*—Юд. 236.

Пераход ну ў і словах складаных з прыстаўкай альбо пасля пры-назоўніку пад уплывам нярэдняга цьвёрдага зычнага: *сыньмы*—Чнсл. 15, *сынныи*—Апост.—зьява звычайная наогул ва ўсходня-славянскім стара-жытнім пісьменстве. У Скарыны мы тут сустрэаем яшчэ ўстаўку *п* змяж ы і наступным зычным *л*: *розыйдемся*—Быт. 28, *іізыйда* (параўн. *а*чйде і пойдп*—Пі. 24). Адваротны пераход: *даравалі*—Б. 44 і пад. *л* на *м* *Чы стар.-слав. іе (е їтаванага). Олей (усюды), озеромь—^о25, оленьи ПП—46, ожіік -Л. 226 і г. пад.; о на месцы чужаземн. а: ^{оцот}—зныч. усюды—ад асеішп (у Ев. 1506 г. мосеі) *Олена*—МІЖ; ^за^мест не проста е: *ереем*—Яев. 26, *Ерусаліме*—усюцы.*

Г. *Замест канве—іаков (а скоро забыл іаков бе ў*—Апост. паса. *іава*, 36, *іаковы (=каковы)*—пасл. Ефес.—100; *неіакую речь*—Лев. ржавымі зьяўляюцца нярэдка прыклады напісаньяў, як напрыклад: *У*—Лев. 16, ушлашавь*—Чнсл. 636, *валяеш*—Лев. 116, і пад., якія ^обл паказваюць на магчымасьць адбітку тут украінскага вымаўленьня *л* і ^{м*}небудзь друкаром з Галіцкіх украінцаў на месцы стара-славянскага *л* ^лРускага ы—гуку сярэдняга паміж *ы* н *і*, які нават друкару ^зпаса бліжэйшым да *і* і з таго іншы раз мімаволі ім перадаваўся, *г*—з ^з«. Характэрная для сучаснай беларускай мовы *прыстаўка галосных* ^гРад словам, якое пачынаецца з дwoх і больш зычных (як вынік

¹) П. В. Владнмнров. „Доки. Фр. Скормиш“, стар. 258.
Ча ^лфохотслеще беларускага друку.

страты паміж імі галосных'ь і ь) для зручнасці іх вымаўлення,— сустракаецца і ў (Акарыны прытым вельмі часта: *нржсаяет*—Сір. 21, *члжсть*—Юд. 9, *пгде*—Лев. 24, *ярдзіацяся*—П», „*ялствя серце свае*—Апост. Як. 36, *плстын* (лестн)—і!»., *чсперва*—П». 246, Иоан. I.—і г. пад.

Мае месца і адваротная зьява — *адпадзеньне*, карэннага п ў пачатку слова: *мени, маю, мел*—Быт., гл таксама Уладз. 264.

Мена в і у, прыстаўка і прыйма ў (*уе, ува*): *увошліі суть*—Б. 18, *вчнмаю, втекаюіце з біігвы*—П». 26, *ускормень, вчнню*—Іб. 28, *з Бога*—Іб. 31, *здатныя, вчнненъ увечар*—33, *у велчком месте Празскомъ*; Мех.: *не вкрадч, во встехъ твоич а навчу тя*—Ю; *азары* (узоры) *вышчвають*—68. Левнт: *е насъ*—5 (пасля галоснага пярэдняга слова), *навчають*—13, *параўн. уіналі**—Іб. в дел—15 і пад. У *вореху*—Пс. 36, *у болей*.—Ц. 77 (Уладз.), *у ваковы*—Сір. 13 і інш. Цікавым зьяўляецца напісаньне: „*облечешня вводежу*“, якое сьведчыць — кантамінацыйную форму ўе (у інш. мясцох так і пішацца), якая зьяўляецца зам. ь пасля галоснага пярэдняга слова і перад галосным-жа наступнага)• Аднак сустракаюцца ў гэтым выпадку напісаньні з у: *ка усходу*—Нсх. 516 і інш., гэта, аднак, у сваю чаргу можа сьведчыць, што ў палажэньні пасля галосных перад зычнымі в і у перамешваліся пісарамі якраз таму, што ў жывым вымаўленьні тут чулася сярэдняе, поўгалоснае —у.

Выпадкі праясьнення ь \ ь, е. зн. пераходу іх у галосныя поўнага вытварэньня ў націскным палажэньні (на пачатку слова і ў сярэдзіне слова ў няцотных складох): а) у суфіксах *ьск, ьств*: *Садомьску, Гоморьску, Адамьску* (але *Сееочьску*—Б. 166) *е богатством*—Іб. 28; апошняе ў Скарыны заўсёды зьў суфіксе. Такія напісаньні мы сустракаем у большасці стара-беларускіх помнікаў-); б) о на месцы старажытнага ь у прыназоўніках і прыстаўках па аналёгіі з прыназоўнікамі і прыстаўкамі, што канчаюцца на галосны: *воспять, воспределе*—Б. 26, *возыде*—Нсх. 26 (але побач і *сыяедый*), *вопусглым*—Нсх. 36, *кофараону*—Іб., *созаду*—П». 69, *содержталч*—і!»., *вовысите*—Апост., *вообжарствах, воннде*—Рым. Юб, 13; в) адваротная зьява: скарачэньне суфіксу да аднаго зычнага т: о *вытітая Аераамове язегшту*—Б. 17, *но пранітаю* (прніштвенно), якое сустракаецца вельмі часта. Трэба згадзіцца з П. Уладзімеравым, што гэта проста вынік уплыву чэскай фонэтык); у на месцы ст.-слав. а (юс вялікі) і -ь, дзе ў вялікарускай мове мы маем о: *суседа*—Ап. Паўл., 128, *сугражане*—П». ЮЗ Уладз.

Паўторнае і (ы) на месцы вокалізаваных г і І пасля выпадзеньня ь у злучэньнях *рь—ль*, якія перайшлі ў *ры, лы(лі)* не пад націскам: *дрыжачае*—1.86, *задрыжала*—ПП 7 Уладз., *праклянү*—Б. 24*)

Уставачнае ь маем таксама ў такіх напісаньнях, як *смырк*—Ср. 396, *смырчына*—Д. 376, *о(т)стырча* МПК псалт. 776, у якіх вокалізаваныя р на месцы чэскіх—зпгк, зтгсіа, згк, згсііг*)

Сустракаецца ў Скарыны і *ы—і* асноўнаму на польскі манер, ЯК прынята і ў сучаснай літаратурнай беларускай мове: *фялчстымяноМ> Палестынкама, Еклезіааптыкусь* і г. пад.⁰⁾

----- 1 -----

¹⁾ Зьяўленьне такіх панісанняў. як *уе і /на*, есьць дакладная перадача жывога вымаўленьня: „ў“, замяніўшы е [з «ь】 племя страты канчатковага усё-такі разьвівае паўторнае « перад галосным наступнага слова. Так парадкам *ікс курс* я гэтага „ў“ дае /, я ку;яча дае е. Галосны л ў „ува- зьяўляецца звычайна перад зычным наступнага ся<в“

²⁾ Гл. таксама у Е. Ф. Карскага — „Іелорусы“, II, I. 230.

³⁾ Ц. Владзішпрв. „Докт. <I>. Скор.“. 290—297.

⁴⁾ Мараў. Бывае ў Е. Карскага „Белорусь“. II, I. 158 ас] і 213.

⁵⁾ Мараў), сучаснае беларускае: *старчма, старчаком, смаркач*.

⁶⁾ Чэсныя літаратурныя беларускія; *ополы яня, дыпляматычны, тыповы* г- зашлі ў літа рат. мову проста з польскай агаласоўкам.

Пераходзячы да зычных, перш за ўсё закранем выпадакі асіміляцыі Дысіміляцыі (упадаблення і распадаблення) зычных, якія стаяць абач. Асіміляцыя: е *толку*, з *злчтасозжэння*—Исх. ол. з *речей*, з *древа* ¹ *вышійши*—Лев. 16, 26; *прозбу* іб. 3, Апост.: *сваты т в, востаніи*, ² *эмерскы*—Рым. 7. Дысыміляцыя: *што* Л. 24, *нахто* Сал. 96, Р.6 і ¹ *нш.*, *што*—Пс. 12, 43; Апост. 128 і інш.

Выпадак замены камбінацыі зычных *зн* на *ет*: *болесть*—Быт. 16.

Прыстаўное е і прыдыханьне г, перад галоснымі цвёрдымі: *вужь*, ¹ *чэва*—Сф. 216 і 41 *б—гужа, гужамі*; у іншых мясцох *юже*—Сол. ¹ *бб* (Уладз.); *вось*—Сір. 536 і інш.

Гук *р* у Скарыны зацвярдзелы як і ў сучаснай беларускай мо- ¹ *с*. Тыя прыклады, дзе мы знаём злучэньні *р* з мяккімі галоснымі лі- трамі, зьяўляюцца штучнымі напісаньнямі; блытанасьць гэтых напісань- ¹ *у* (пастаноўка мяккага галоснага пераходу р нават там, дзе яго няма

У мяккаэрых гутарках) сьведчыць аб тым, што *р* у Скарыны было Цвёрдым ва ўсіх палажэньнях; імкнучыся азначаць яго мяккасьць ³ *родна* з царкоўнаславянскай графікай, Скарына (альбо друкар) часта ^п *змуляўся*, бо ня меў жывога кантроляваньня з боку свайго ўласнага ^в *умаўленьня*, у якім ня было мяккага *р*.

Адсюль і сустракаем у яго такія напісаньні: то адпаведныя, то ^н *здпаведныя* тагочаснаму жывому беларускаму вымаўленьню, то пра- ^в *льныя* па царкоўна-славянску, то няправільныя:

^т *Псалтыру*—(він. адз.), *гаворачн, от кривды*—Б. 3; *біцеры*—П. 15, ^в *двасе* ¹ *к* *двцертз, прыкрыла, прыкрыла* і Б.; *Агарь*—П»; *брыт- ая* Чысл. 16; *ры зь*—Апост. Петр.; *вече рн*—П. Корынф. 37; *рышны*— ¹ *сх*—бл.; *квала, рн шый, виширь*—Исх. 68.

3 Сустрэкаюцца ў Скарыны напісаньні злучэньняў заднянебных ^н *кы, гы, хы*. Іх ня можна лічыць адбіткам жывога вымаўленьня, бо

Цвёрдасьць *г, к, х* у паказаных палажэньнях страчана ва ўсіх усход- ^н *неславянскіх* („рускіх“) мовах даўно: яшчэ ў эпоху агульна-ўсходня- ^{як} *авянскую*. Такім чынам, такія напісаньні Скарынавых выданняў, ¹ *рускы*—Б.33, *жердкы*—Псх. 69, 69б-гр., *погреческыя*—іб. 76, *вет-* ¹ *сн*—Лев. 36, *господскыя, у бош м п*—Апост. і мн. інш., зьяўляюцца ¹ *ручнымі*; апошнія сьведчыцца і тым, што ў напісаньнях гэтых ня ^з *Дзць* вытрыманасьці, і формы з *гы, кы, хы* сустракаюцца побач ¹ *кй, ха: жердкы*—Мех. 22, 226, *паруснай*—іб. 76 і мн. інш.

Пераходнае памякчэньне заднянебных *г, к, х*.

У той час, як у пскоўскім, напр., гавары XV ст. ўжо сустракаец- ¹ *а* ¹ *пераходнае* памякчэньне *г, к, х*, (*рукгь, ноггь*), у Скарыны дый ¹ *Сісц* ¹ *л* ва ўсіх беларускіх гаварах захоўваецца ў давальным і месным ¹ *Р* ¹ *нах* *толькі пераходнае* *памякчэньне: позе, руце* і г. д. Лічым, што ¹ *з* ¹ *формы, як „в боцех“*—Мех. оль, *рупгь і нозп>* (наз.—він. мн. ¹ *ку*)> зьяўляюцца чысьцейшымі царкоўна-славянзмамі.

ля *Зацвярдзелыя шыпячыя* зычныя праглядаюць у Скарынавых вы- ¹ *Рэдка: вашым*—Псх. 59, *жывы** Екл. 76, *жыв*—МПК—і інш. ¹ *Дадз.*), *жылы*—Н. 24 іб.

Дзі Прыкладаў *зацвярдзелага* *ц* блізка што зусім няма. Проф. П. Ула- ¹ *Мер* ¹ *аў* ¹ *не* адзначае ніводнага прыкладу гэтае зьявы. Мне пашанца- ¹ *вал* ¹ *знайсці* ўсяго два прыклады, з якіх' пэўна сьведчыць аб цвёр- ¹ *д* ¹ *Пэ* ¹ *М* ¹ *4* ¹ *толькі—отеа*—Псх. 3; другі прыклад—*конча*—Апост. не такі ¹ *УН* ¹ *ны*, ¹ *паколькі* *паерок* (ц) над ім можа азначаць апушчаны ня толькі *ь*, ¹ *е*

¹ *Б*. Звычайна-ж *ц* у Скарыны мяккае: *жрець*—Б. 26, *птыць*— іб.

1) Гл. Н. М. Парнаской. Говор Пскова и его окрестностей в XV веке. СПб. 1909.

286, лмць—П). 30, *домочадець*—Пі. 306, калець—П»: 94; Мех.: *отцн*—З, *девыцн*—іБ., мугвлць—68, *венець*—П», і інш.

Цьвёрдасць губных на месцы адпаведных мяккіх у царкоўна-славянскай і вялікарасійскай мове. Кн. *Бытiя*: *выпустыль голуба*—18, *ы голуба*—28; цьвёрдага е ня знойдзена ва ўсёй кнізе. У кнізе *Нсход* толькі *ост*, Ю. *Левнт*: *кров-ь скотпны*. Юдфб: *Юдыф'ь*. Апост. 1525 г.: *церкоць, есмь*—136; *любое* (?).

Ч, ш на месцы *стара-славянекага* Ці (ніт): *жечы* (у інш. мясцох—*палата*)—Л. 136, *помочн*—Эст. 216, *стереча, намолваючы, ламе, таюча*—Апост. прадмова: *нехулячы*,—Корынф; *товарышь*—Апост., прадмова.

Адваротная зьява—замены сучаснага вялікарасійскага ш на іц, шч тыповая для беларускай і украінскай жывых моў—у словах: *горіцок*—Лев. 146, *горіцкь, горіцкамы*—Улада, іц на месцы ст.-сл. ен: *доіцекь, доіцку, дошка* і пад. (ст.-сл. *дъска*)\ *путаеш е*—Уладз.; іц на месцы в.-р. ортогр. сч: *іцаслць*—Б. 716; *іцаслво*—Уладз.; нават *іцханы*—іБ.

Захаваньне г у ст.-слав. групе гн, тыповае для сучасн. белар. м., сустракаем і ў Скар.: *протягнул, протнгни*—Уладз., *сточанае*—ІБ.

Падвойныя зычныя, як паказаньне доўгага вымаўленьня зычных у пэўным палажэньні (на месцы ст.-сл. *НЕ*, в.-рас. *ье*): *беззаконне*^д—Д. 12, *пскоренне; вьспомынанне, возданне*—Уладз.

Мяжасць насавога Н на месцы в.—р. цьвёрдага: *должныя, вышыня*,—Б. 16 б.

Уставачныя зычныя—д, т: *борздыя, борздо, борзкей* (ст.—слав. *брьзы*), якія захаваліся і ў сучаснай жывой беларускай мове; *раздрушныя*—\ з ка.,—*блёткі*,—Я. 25.

Ж на месцы *стара-славянскага* жд (праслав. й)—рыса агульная ва ўсходня-славянскіх („рускіх“) мовах:

Понарожеши—Б. кі-зр., *выхожаше*—іБ. 24, *первороженнаго*—іБ-кк;—наагул формы з ж на месцы жд у Скарыны—зьява звычайная *одежа*—Л. 46, *заповежь*—П». 13, *гражане* Ю. 12, *ко каженмо*—Мех. 69 і мн. інш.

Выпадзеньне зычных (д, т, в, л) < *серцы* Б. 16, *в серцы*—П). 30б, *о празныцехь*—Л. 56, *на празныкы*—іБ 3; *равночесную*—кпосч., 2-е пасл. Пятра: *вымовытсия, невымовныѣ*—іБ. Рым. 66, але побач: *вымоАвьяется; раныны п позныя*—Другазак. XI, 14 *черчетаго*—Нсх. 74, *вышэйпрыведзенае*—*іцаслць* Б. 716 і інш.

Мена ч і ц, якая сустракаецца ў сучасных говарах на тэрыторыю старажытнай Палаччыны, мае адбітак і ў мове Скарыны, але не так* выразны, як гэта паказана у П. Ўладзімерава. Гэткія яго прыклады як *девычнну о(т)нц*—В. 43.¹⁾, *зачатае удыца, печы, печыте, рыдаць, кУ^xпецьска*,—далёка не зьяўляюцца пэўнымі прыкладамі на мешаніну ч і Н:

„*Девычнну**—Можна разглядаць як вынікі ўшлыву звычайнага жБ¹вога беларускага прыметнага — *дзеўчын* (напр.—*дзеўчына хустка* > параўн. таксама в.-р. „*девычый*“) \ „*зачепяше**—таксама звычайнае беларускае вымаўленьне; у беларускай мове ня толькі ў цокаючых гаворках, але і ўсюды кажуць: *зачапіў, чапляць* і пад., так што тут **ы маем звычайнае агульнабеларускае—па сваім фонэтычным складзе—¹¹¹ слова, узятае ў славянскай форме іпірегГесГа.

Речы, речіце—па аналогіі з *пячы, пячыце* і пад. формамі. У слога® „*купецска*“ магчыма звычайная асіміляцыя стара-славянскага і стар*¹рускага ч (купечьскъ) наступнаму е, што ў сучасным беларускім (дЫ

¹⁾ Ія. П. Ц. Владимірон. Докі. Фр. Скорана... стар. 275-276.

У народным в.-р. і укр.) вымаўленьні з групы *пне* дало адно *ц*: *купецкі*. Больш пэўным зьяўляецца прыклад—*„родніць* (родзіч), хоць і тут Магчымы ўплыў польскага гасісіс. Прыклады—горнцарева—Ср. 54 і отчпцем--здаюцца больш пэўнымі паўзнікамі данае зьявы, але тут можна бачыць: у першым -польскую агаласоўку (^агпсагт.) пры беларускім ганчар, а ў другім—утварэньне па аналёгіі з „родніць “.*

Найбольш пэўным прыкладам здаецца знойдзенае намі—*жертва “озельца—Лев. 5, дзе козельца—імя прыметнае (казылячая) такога-ж Утварэньня, як і агнеча Лев. 46—у выразе .крот, агнеча’.*

Выпадкі *мены ж і з*—таксама рыса старажытная Полацкая¹⁾: *°Хпзпттеся—Апост., Пятра вбб,— але далей—П>. 136 злждуіцпе. У Ула-Дзімерава: тлее е пі я за, спмодеръзьѣд, збан* і „злезных’ — прадстаўляюць ужо прыклады не на мешаніну ж і з, але на пераход шыпячага ў Зубны, у веніку асіміляцыі наступнаму зубному (злезных) альбо збліжэньня артыкуляцый (збань).*

Формы скланеньняў І спражэньняў.

І. Скланеньні, а) Род іменняў назоўных.

У родзе іменняў Скарынавага мове, прадстаўляючы даволі часты адхіленьні ад агульных усходня-славянскіх традыцый, часта дае нават прыклады несьвядомай мешаніны радю: *псалтыру—він. °дз.—Б., два колца—68 Мех.—і тут-жа: две колца—П», ол; подставкавъ Род. мн. і тут-жа подставку—він. адз.; прастука злая—наз. адз., °Ростуку—він. адз.—Уладз. 277, купелем—іБ. і да г. пад.*

б) Склоны. Назоўны адз. л. У значэньні назоўнага адз. л. ўжываецца часта як-бы форма клічнага склону: *Ное—Б. 156. Марка сын Мол—лася. Ап. Пятра, 18; Ное был сап праведен—Б. 16 і інш.. што на самым дзеле прадстаўляе сабою чэхізм \\'язе1 цеяі І4ое... Чаек. Еван г. 1506 г.).*

в) Аснова ўкосных склонаў часта заходзіць у паз. склон ня толькі ў такіх словах, як *камень, церковь, любовь,*^{а)}—але і *матерь—Мех. 66, прамень С. 31.*

Клічны склон адз. л. ў Скарынкі, як і ў царкоўнаславянскай

Мове: *О, сыну; боже, земле, госпада мая—Б. 16 діЦера мая*⁴⁾Ю. разд. Р. 21 б; *Амане— Э. 26, мок любішып прятелю—Апост. прадмова.*

*Родны скл. адз. л., як і ў сучаснай беларускай мове ад іменняў Мужчынскага і ніякага роду з асновай на цьвёрды зычны, па большасці мае канчатак на—у. глосу Господня—Б. 24, о(т) нападу, от °БХоду, до Египту, ат востоку П». 216; боку, са еднне стравы ^Раму, пропшву запару, солку (з лёну)—Мех. 69; во главу угну—Ап. *°сл. Петр. В.; звук грому—Ср. 696—Влад., день смутку— Э. Юб.*

З гэтай-жа асновай, але назоўнікі, якія азначаюць прадметы ажыўленыя,—маюць у большасці канчатак—я: *до первенца, жерца (тут, апроч таго, маём „уставачнае“ е, як і ў сучаснай беларускай мове: *нец, жанца)—Псх.; Агнеца—Лев. 126. Але сустракаюцца і адхіленьні: тедо детишу—Ц. 132, до асоту—Псх. 166, таксама ў Уладз.: смерть Хоциу.—(16, Б. 18 мусыбыць тут—ў’ па тым-жа прынцыпе, што і ў*

м вол. °) Гл. А. М. Соболевскіі. Смоленско-Полоцкіі і онор в XIII-XV в. РФВ, т. XV, «ко г. № 1), 7-24.

3) П. В. Владіімпров. Докт. Фр. Скормім... стар. 275.

3) ЁісІет. 278. Тут ім ц.-сл. мавінна-б быць дыіпчій.

4) Слова госпада’ скланял. ў агулым-усх.-слав. мове, як жсма’; слова „дпiero’ зьяўляецца направільнаю формаю клічн. склону ад ст.-слав. тата. Тут магчымы ўплыў Чэіі-Віск- (кета.

сучасным *статку* (ад статак-стадо); з другога боку: *до Башта*—ва ўсёй кнізе „Ісход“.

Іменьні мужчынскага і ніякага роду з асновай на мяккі зычны маюць родны склон на *я* (/): *е' пуг я* (дае. *пугаю* і *пугч*), *дня*; *каменя*—Ісх., *ременя*—Б. 246, *от племени, до времена, от діяття*—Псалт. 356. і *дшпшт*—Б. 376. Выдатнай рысай тут зьяўляецца захаваньне *е* ва ўсім скланеньні такіх іменьняў, як „камень“: *кременья кораня*—І. 286 і 336 і інш.

Родны Жан. роду мае ў большасці ?=стар. *гь: рабынь*—Б. пра *обойх концех молтвоннч*—Нсх. 69; *протнву завесь*—Лев. I Об; *девце Маріи*—Апост.; аднак сустракаецца і канчатак—//, які, трэба лічыць, ужо быў у жывой мове звычайным: *малітва царыц я*—Э. 210, *вдовіцн*—Пр. 46 Влад.

Давальны адз. л.

Часта сустракаецца старарускі (ет. ц.-сл.) канчатак іменьняў м. р. на—*овы, -евіі*, які з асноў на-ц трапляе ў асновы на-о; але ў адных і тых-жа словах гэты канчатак ня вытрымліваецца пасьядоўна; гэтак побач з *жерцьвн*—Лев. 12 і 126—сустракаем не адзін раз і *жерцу*—і'4 *Адамоян, Хрыстова*—XIII Улад., нават *лудыфовн*—Ю. 246—побач з *Юдыфу*—Ь. 176.

Мешаніна канчаткаў на—*овіі* і—*у* зьява звычайная для старабеларускіх і наагул старарускіх помнікаў (Смаленская грамата каля 1230 г., Полацкая грамата каля 1300 г. і 1330 г.: *купцьгвч, вьсьцівн* і мн. інш.').

На месцы царкоўна-славянскага-к сустрак. канчатак-ю: *каменю пую, ітено* і інш.

У іменьнях ж. р. маем канчатак—//.' *к госпожн сваёй*—Лев., таксама, як і ў сучасных *к пана, к дзяжы, к дзеўцы* і г. д.

Адзначае П. Уладзімеравіч—*Царевой*—Э. Эб—звычайнае імя, якое скланялася як прыметнае, хутчэй за ўсё пад уплывам чэскапольскага: кпііома, кгііома; у іншых помніках сустракаецца і проста—*королева*: „но атпробайі Королевой Боны* (з судов. акту 7 верасня 1763 г.).

Вінавальны адз. л. іменьняў м. р. так-жа як і ў старарускай (усх.-слав.) і царкоўна-славянскай мове: *амгьши сыны*: Па аналёгіі з стара-ўсходня-славянскім вінавальным—*мену, дуцу(ю)*—у Скарыць* маем: *Агару рабу сват* (наз. *Агарь*); *дїцеру*—Лев. 23 б і ўсюды.

Творны адз. л. ніякіх асаблівасці! ня мае, апроч канчатку—*ом** (ам-ь) на месцы—*емь* (з-ьмь) у такіх словах, як *дедтомь*, які канчатак звычайны і для мовы старабеларускіх грамат і актаў (*местачом, Волывычомь* і пад.).

Месны адз. л. Тут маем—у пасья заднянбпых *г, к, х: на бок?*' *на чалавеку* і пад.; па аналёгіі і—*о чыну* Лев. б., *во понту*—Ап. п. Петр—

У іменьнях пераважна з мяккай асновай замест *п?* па большасці—*ы: ю огні вечномь, на огны*—Лев. В., *въ пола Божейі, е черномь мора*—іб.

Сустракаецца і старая форма—*в лесе*, як у сучаснай беларускай мове—Прор. 196.

Парнага ліку мы сустракаем формы ўсіх склонаў: наз.-він.— *кры-*ла Мех., *два сына чмель еапь*—Второзак. 4.

Род.-месн.: *са обу апрану*—мех.; дав.-творн.: *обьма браток своіша* Б. 21, *пред очам півочма*—іб. 306.

*) Формы па—*оан* ў сучаснай беларускай мове сустракаюцца толькі ў паўдз^а^^*11# заходніх імянок: *ванькаві, Озядзькві, кам.кпі* -у па.чпах асоб.

Але сустракаюцца і замены формаў парк. л. формамі мн. л.: *два сосуды*—ч. 96; *дзе трубы*—Ч. 25 і інш.

У *множным ліку*, як і ў старажытнай усходня-славянскай (рускай) мове, мы сустракаем канчатак паз. склону як—м (*ы*), так і—^ове. Прыклады: а) *два сыны Б., чатыре царн*—А). 26, *островы народвы*—іБ. 21, *полтора юды*—Ап.

Сустракаем нават і канчатак—я, запазычаны ад парн. ліку: *Піра лета*—[Б., *зверята*—Лев. 21 б.; *жыта*—І. до; *платна*—Ц 82.

б) *родове сыновь Ноевыхь, сынове Спмовы* —іБ. 5 разоў (таксама—*сынове*).

Формы на—*ове*, як правільна заўважае П. Уладзімераў, маглі падтрымлівацца чэскімі формамі па—*охч*¹.

Часта і просты канчатак—*Е* (бяз суфіксу—*ов*): *учителе*—В. 346, *родніцеле* В. 2. *складателе* і пад.; *летопісце, вельможце, мече, люде, обычае, крыле, мацам* і г. д., пад уплывам стар. канчатку він. скл. *га* асноў на мяккі зычны м. р.

Але мы знаходзім у (Акарыны і канчатак—ч: *господарн, нрїятелч* І г. д.¹).

Жаночы род мае канчатак *е*—ст.-ўсх.-слав. /ь: *рабым, вен пошце*

Б. 18, *горлице*—Лев. 2 б, *маманце*—Мех. 71 б, *досце*—Мех. 60 і інш.

Родны склон мн. л. Пераважае а) канчатак—*овь* у іменьнях м. р. ³ старажытнай цвёрдзай асновай: *вельблюдовь*—Б. 416, *прутовь*—Б 55, *человьковь* Пр. 16, *друговь* — І. 38 і інш.

б)—*евь* з старажытнай мяккай асновай: *купцев** — Ср. 676, *ступней**—Б. 26, *кладзев**, *локіц*ві*», *мужевь*—Мех. 266.

Зрэдка толькі, як у ст.-слав. і стар.-руск.: *от леера*—Пр. 20., *Поль* В. 3, *язмтокь*—ПП *галубяне*—Лев. 5, *зерняць*—іБ. 56 і інш.

Канчатак—*ей*, як-бы падобна да стара-славянскіх асноў на—*і* (*кость*): *обмыванней, оправданней, безаконіей*—Лев. 46, *грушай*—Ц. 756, *с' кожей*—Псх. 686.

Сустракаюцца і формы на—*ет* з „устаўным" *о і е* з ь: *бишов**—Мае. 30, *клятов**; *служебь*—Ч. 23, *свадеб**—Пр. 22,—чужыя сучаснай беларускай мове³).

Давалачы мн. л. іменьняў мужчынскага і ніякага роду мае канчатак—*ома* (емь) *сыном**—Л. 6, *ко пралом**—[Б. 12; *отроком, прїіставомь**^сх. 116, *лекарец**, *столомь* Ап. Деян. 216, *львом** Дав. 22 і інш.

Вінавальны мн. л. мае канчатак аналёгічны канчатку паз. склону: [>]1Рі *сыны, Люда Пераклеіш, валы, агнецы, а козты* Псх. І, *младенчѣ* > *овце, квешіе н паставе*—і!»...

Творны мн. л. мае канчатак *ы* (*н*) ад асноў на—*о*, як і ў стара-Чаркоўна-славянскай і старарускай мовах: *ласковыміі словы, надо* ^{ес}“*мц бога ч властател*”—Эст. 22 і 226; *н паясы опоясал пхь., с волы*—Псх. 206, але Ап.—*вол ніш, со всеміі жерцы*—Ю.

Канчатак—мн: *сынміі, заповед'мн* Ап. 152б г., *твар ма, номышле-Піема і памышленьмн*—Рым. 6.

Месны мн д м. р., як і ў сучаснай беларускай мове: *о мучен-«Фсохь*—Пр. І б *но языкох**—Б. 22 б, *в /Н'гкохь*—В. 64 б. Іменьні з «якк. асновай па' стара-славянску: *о звѣрех*первосветителех**—Ле*.

[^]ан. р. на_____ ^ І ^{ex} як і ў стара славянскай мове: *о птицах**, *о рйбах**—Лев. 5 б, *заповедех*—П», *о добрых речех**—П*. 6; тое самае ніякім родзе: *во п мانی піх*, во оправданн нхь*; канчатак—ехт. тут

³ Даўнейшага—ьхь.

¹) Пі. П. В. Владзімрв. Доктор 'Г*, ('.корты. Стар. '2,НО.

³) Ібілет, 282.

У скланенні іменняў прыметных трэба адзначыць характэрны і для сучаснай беларускай мовы стара-рускі канчатак *роднага склону* адз. ліку жан. роду: *жержвы марнае*—Мех. 69; *матеріі рожонае, прыведенае, з добрае волч*—Лев. 35, 45; *нечпстоты чловечііе*—Лев. 12, з *муки пшеіічыны(сь) Пв*.

Канчатак м. р. звычайна—*ого, —ого*, але сустракаецца і—*ого*; у вапошнім можна быць як царкоўнаславянiзм, так і адбітак аканьня.

Цікавы прыклады: *па обычаю женскомъ*—Б. 58, —*царьскомъ*—Э. 4, што паказваюць выпадкі злучэння прыімення—*по* з месным, а не з давальным склонам.

Множны лік прыметных—па царкоўна-славянску і цікавых асаблівасцяў ня мае.

Сустракаецца цікавае для таго часу звычайнае сучаснае ўзгадненне роднага склону імя прыметнага з назоўным—вінавальным імя назоўнага:

Две доіцкн каменных^, два ретезкіі злпшх-ь—Нсх. 64 і 73 б. зам. *каменны, злпшч*.

Параўнальная ступень на—*ес* і—*ей*: *боле* і *бойей*, *яснее*, *крепче*, *долже*, *проше*, *лепее*, *часгеп*, *нііжеп*, *ашреіі*, *глубеп*;

Найвышэйшыя ступень утвараецца з дапамогай прыставак *нап* (на), *пре*: *набольшыа*, *превышнего*, *найвышпх* і г. п.

Займеньні назоўныя ў Скарынке—як у царкоўна-славянскіх, так і ў стара-беларускіх формах: *азі>*, і *я*; *родн.*—*мене*, *тебе*, *себе*; *дае.*, *мне* і *міі*, *тобе*, *сабе* і *ша*; *він.*: *мене*, *тебе*, *себе* і *мя*, *тя*, *ся*.

Займа *весь* у мн. л.: *вен*, *вснхъ*, *вснмъ*, *вснмп*, *вснх-ь*, але сустракаюцца і *есе*—Быт. 3, *всгъхъ*, *нс/ьм/ь* і г. д. Займеньні—прыметныя сустракаюцца ў форме сучаснай беларускай—*тон*, *тая*, *то*; скланяюцца як і сучаснае (*тога*, *то*, *тому*, *той*, *тога*, *тую* і г. д.).

У мн. л.,—мешаніна асноў і канчаткаў: *наз.*—*шые слова*, *шые ласты*, *тып Іудеп*—Э. 16, *пі па*—Л. 4 б.; *свое*, *мо*, *твое*, але і *мон*—Л. 4 б.

Іменьні лічэбныя. У скланенні лічэбных заўважаюцца тья-ж формы, што і ў сучасных беларускіх тварак: *тпн* (н трне), *четырн* і *четыре*, *тпхіі*, *треміі*, *тргьма* і *трама*, *четырсма*;

сто, *ста*, *сіпу*, *стомт>*, *сіпу*; мн. л.: *ста*, *сіпы*, *стехъ*.

Складаныя лічэбныя ў большасці скланяюцца ва ўсіх сваіх частках:

Полтора, *полтретья*, *родн. скл.*—*полтора*, *полтретья* і г. д-» „*над стом п двадцетм пы седм стропамі!*”—Э. 3; *со треміі сіпы*, *во тпех сіпах*—Солом. 16 б, 17 і да т. п.

Спражэньні.

Формы дзеяслова *быць*: І ас. *есм-ь* і *есм* 2 ас.—*еса* і *есь* (часцей апошняя)—Л. 25, *нават—есь*—Э. 21; Эас.—*е сап*, і *есь*; *есмо*, *гемы*; *естс'*, *суть...*

Дзеясловы *даць* і *есці* як і па стара-славянску і старарускую *продасіі*—Б. 47 б, *яса*—Ц. 5 б; *дат*—І. 47 б, *выдасца* Дае. 39 б, так-жа і ў сучаснай беларускай мове.

2 ас. адз. з канчаткам на *шь*: *наядаць*—Б. 3, *іімашь*—Нсх. Ю-

Эас. адз. л. (і мн.) цяперашн. часу звычайна канчаецца на—*ть'* *бываеть*—Б. 3, *учть*—Пв.; *упокоіпъ*—Ів. 15, *будуць*—Пі. 16 б—як І ў старарускай мове; канчатак на—*ть* вельмі рэдкі.

і ас, мн. л. побач з канчаткам—*мъ* мае канчаткі—*мо* і *МЫ-* *подем* і *наделаГто...* *Іі спаліто*, *праносішо п вчішама*—Л. 3, як У

стара-рускай і сучаснай беларускай мовах. *Моліімыся*—Б. 87, *ПОШАСНЫ*—Ц. 14, *жадзіімы*—Ю. 13 б—грэба тлумачыць уплывам польскіх формаў на—ту: *\\іешу, грохіту* і да т. пад.

Загядны лад дае нам даволі формаў, аднальковых з сучаснымі жывымі беларускімі: *поможп, запрэжій*—Ц- 83 і 171 б; *вежа*—Сал. 47, якія характэрны і для іншых беларускіх помнікаў і мусібыць зьявіліся пад уплывам аналегіі формаў 2, 3 ас. адз. л. цяперашняга часу з *ж; едь*—Сал. 47, *поедь*—Б 62; *ежь*—Ю. 20 і ў інш. мясцох; *очпсть*—Сір. бі.

Ад дзеясловаў на—*іць* (біць, крыць, ліць, мыць, піць і пад.) па царкоўна-слав.: *напісея*—Б. 42, *увап*—Б. 78 б, *біт*—Ц. 173, *пркрып*—Сір. бі, *вылай*—С. 14 б. Сучасная беларуская мова захавала гэтыя формы (*крыі, мый, рыі* і пад.), страціўшы толькі—у формах падобных дзеясловаў з мяккай асновай—канчатковы-й: *лі, бі, пі* і да т. пад.

Формы мінулага часу.

Часта ўжывае Скарына ў сэнсе мінулага часу—на месцы старажытных ішрегГесГу і аорысту—простую дзеяслоўна-прыметную форму мінулага часу на—*ль*. Але яшчэ часьцей ужывае і памянёныя, тады ўжо страчаныя, формы аорысту і ітрогГесГу. Гэта адна з тых рыс скрыневай мовы, якія, як мы ўжо казалі, лепш за ўсё сьведчаць аб тым, што Скарына імкнуўся пераймаць у сваіх „выкладах“ царкоўна-славянскі граматычны лад. Штучнасьць ужываньня гэтых, ужо задоўга да эпохі Скарыны адмерлых, формаў кдаецца ў выданьнях Скарыны ў вочы: ён вельмі часта мяшае формы аорысту і ішрегГесГу.

Зам. 3 асобы аорысту на—ша—піша 3 ас. ітрогГесі у на—ше: *збегошеса, мошпсея*. Формы аорысту 3 ас. адз. і мн. ліку ён часта ўжывае з адным І тым-жа канчаткам 3 ас. мн. л. ішр.: *слузій тешііху еє°, поклоніхуся*, «ляху, *ход/іху* і да т. пад.

Часта трапляюцца зусім няправільныя формы аорысту: *валаха*—Б. 29, *слюбнлах ы знашлах* Пс. 14, *слышалахь*—Ц. 149 б, нават—*седа-^охь*—І. 35 і да т. п.

Больш правільна ўжываюцца формы а) **мінулага складанага і б) запрошлага часу**: а) *положнл' есмій, соромялся есмій, ехала есмо*—Ц. 201, *ел-ь есь* Б. 12 б, *ела суть* Б. 58 б і да т. пад.; б) *праняла была Ёмо, отсудала была есмо, биль послаль*—Э. 24 б, 25 і інш. ').

Будучае складанае: *маю учанііш, маюіп' праати, не будет ся бояти* і пад.

Умоўны лад як па чэску: *бых ся не стыдал'...* на *дбал быхь. Аня бых погледел. М был лабыся сьпротавл'ь было бы давно*—Сір. 26 (а БулііБу гргоіітеіі БуЮбу <ііупіе). 2).

Ся па большасьці ўжываецца асобна ад дзеяслова: *н злого ся не боля з*—п. 8; *абымыся то борзо нагодало*—Б. 49 (абу пі зе паБііо—чаек. „Біблія“ 1506 г.); *а ту ся навтл всякое каўка*—Лав. І б; *на у іле х ся конало*—Мех. 69; *ся была разбегла*—Апост.—1525 г.

На сьінтаксычных асаблівасьцях—чэхізмэх і полёнізмах спыняцца Ня будзем * * *). Заўважым толькі, што ў сьінтаксычным ладзе мовы

таго... М^жна дапусьціць, што правільнае ўжываньне гэтых формаў падтрымлівалася І* М^ж Най жывой МОВІ-й. Правільнае ўжываньне іх мае масам у сьвечкіх помніках, а астатак 'стоп М^ж І ў сучаснай украінскай мове: «*ытворилк буян... * державу* (Гл. „Короткі напне Ларуск^ж“ МОВЫ“ Шах^жГов. Перакл. Д. Демьянчук“. Кнів 1924 г. таксама і ў бе-

*) Владимиров. Доктор Ф- Скормім. 291. а д. украин с-т-укп боюсяі.

«І АйР^ж М^ж т у я п^ж цооава^ж 301. Залежнасьць мовы Скарыны ад чэс- *ага с^жнаксуіоужна“ бачыць з прыкладаў, прыведзеных Уладзімеравіч параўн. з паск. кетаіі на стэр. 129-142, 163-165, 215-218.

Скарынкi адчуваецца моцны ўплыў чэскай мовы пры царкоўна-славянскай сынтаксычнай аснове (часта ўжываюцца звароты—аоспяііпіз сапі іПпШуо і аБлаіУн.ч аЪхоЦііі): *п м не ша Лоша в смеху глаголати зятія его; не хотяіцу же Лату чти, апосталу Павлу патушу* і г. д.).

Такім чынам, пазнаёміўшыся з асаблівасцямі фонэтыкі і морфолёгіі скарынавай мовы, мы бачым, што царкоўна-славянская аснова яе пад напорам жывога моўнага мышленьня—можа самога Скарынкi як рэдактара, а можа і друкароў—прырываецца і паказвае нам такія гукі і формы, якія мы чуем у беларускай мове і ў нашыя дні.

Найбольш выразны беларускі характар набывае мова скарыпавых выданняў там, дзе трапляецца больш-менш значная ^колькасьць беларускіх слоў. А гэта заўважаецца пераважна ў прадмовах Скарыны да паасобных кніг бібліі, да пасланьняў апостальскіх і ў кароткіх зместах паасобных частак Апостала 1525 г., якія знаходзяцца ў пачатку кожнага разьдзелу.

Ня ставячы сабе мэтай даць тут поўны слоўнік выданняў Скарыны прывядзем ніжэй толькі найбольш характэрныя беларускія словы, якія сустрэліся нам пераважна ў памянёных прадмовах.

Але, абы.

Братанчём—Б. 25, братацца—П. 26; бабнте—Мех. 3; боханце (хлеба)—Лев., блёскі», борзон—Б. 49, борздо, борздыя; боронять.

Волотови — Б. 16, вдатнын Б. і оудатных (молодцев)—Ю. 23 б; вдолжь восполк сложил—Мех. 68; вооколо (сучасн. вакол), выхованне, вжитку, водле можности, выбавил, вкры (у рацэ), вноватят, внхор; врядник (урядник) Ц. 148.

Гуней (суч. гуня, гунька), гордетн—Апост. 1525, горшн, господа (панства), господарне (гаспадары), гуж.

Деднчом, деля (прыч. злучнік): сего деля—Мех. Ю, Лев.; доёнть і досыть, доткнется, доведено (даказана), (не)дбанне; досветчнтн (давесьці), для (сего дня), дякавалн Госп. Богу для того яже выбавил ях от грехов; доука, доля.

Едннота, едньота, евангелста (наз. адз.), еврейскям—Мех., Лев. еврейкам—Мех.

Жадали, жадостей плотских (страстей)—Ап. 1525 г., жнды (у „Апостале" пераважае над ц.-слав. „еврея"), жядовскый—Прадм. Лев., жнто, жятный, жнвотнну.

Забил—Ц. 2 кн., забрешеть, завявднтъ, заручать, заручаная, залежны згода, злочнкцев; залецаеть, звестовала, злочннцев (полёнізмы). замыкать (= заключать).

Красномовность—Б. 3 (предсловне), (ся) конало, (до)конавшн—Мех. 69; кветне, колейко—іЬ. Лев.: кривда, кривую присягу вчинил, корнсть, кажеть (зам. глаголем), корогоды, корчмар; коло (колесо) Сір. 53 б, коханне, кутный зуб (карэнны зуб).

Ласку (Міласць), лепшого, ляхо, лоток, лемешн, люду, лснуіацяся (лосняіацяся) і пад.

Матку—Нсх., моцный (побач з „крепкий")—Б. 21 б; место (горад) і возможность, мытннцн...

Надармо—Мех., нашнрь (у шырыню); невдячпость—Ап. 1525 г., наймнт, ношка; нннейшого (часу)—полон.

Отчнна, отчнцем олеемь, обындуть, осот—1.30 б, осторожа—Ц. 11^п. (охрана), околнчныя—В. 44—Влад., ободы, обооскомннеють зубы—іЬ—» оступил дом (абкружылі)—Б. 28.

Помрачь (цёмрач, зацьменьне)—Б. 28, подорожпым—Лев. 6 б—Влад., полог, ірнгожего сну—іЬ.

Погордевшн—Лев. погорде—іь.; Исход: пожедай, пане"ства не порушаючн (паненства, целомудрыя), пилностню, посполу; Левіт: полтрая, полтора, потреба, покармов, пражыцца (жартыцца); прымно, пря (раздор), пил'ное; плынуіцую (цякучую); Апост. 1525: походить (пронсх.), памегаючн, пестуном (дае. мн.), пнсма ветх. закону, прыкладом (прымерно); пожитку (пользы), потоварышнлн (подружнлнсь), поразуметн. „Предисловне“ кнігі Бязоак.: речн поэчыное навращенне“; в панованнн —„Еклеснастес“, подобенство—Ап., праца, помста, пожиточный; пуга (кнут)—Сір. разьдз. 30.

Разнолчным, разнолчныне—Лев., речн (дела, веіцн)—Ап.; Влад.: ратай—Пр. 26 б, робнт—П. 26, роботяга — Сір. 56, Ц. 148, роднна (Родня)—С. 37, розно, ручнл (*поручнлсь*), ручан, рукавнцах.

Слюбнын (любныме)--Б. 26, смолву (угавор, умова) і Ь., скнбу хлеба; Исход: сведецтва, слюбех--Лев., светчыць, слученне (сопсп-Бііц.ч); Ап. 1525: смуток, засмутн'ль, слюб, слушний (належны; прылчн-ный). Скрннн, скло, становнвде (стан. лагерь), случнтнсь (сопсп'Беге), статку—„Еклеснастес" і пад.

Теж, теже (часцей)—Ап.; тук, не тямнлтэ—Ц. 107 Влад. товарнстве—Мех. 92 іь.

Удвонтые, утронтые—Б. 16 а, ускормень (гадунец;—/ь. 28; ухопнлтэ—(чаек. \\$/сіюріі—Бібл. 1506 г.)—Влад. 145; усходу (востока), ухвалнлн—полон.—Лев., не уставнчность; уродная (аб пал'х) - Ц. 189—Влад., узгоркн—І. 2 Об—П».

Честуйте—Ап. 1525, честн (чытать), чобот—Р. 7 Влад.

Шкода, шолом —Ц. 35.

З усяго вышэйсказанага мы пракопваемся, што жывая беларуская мова эпохі Скарыны ў большасці сваіх характэрных рыс—фонэтыкі, морфолёгіі і слоўніка—была такою, якою мы яе ведаем цяпер.

Як сведкі гэтага для нас і каштоўны выданьні доктара Францішка Скарыны з Полацку.

